

MILENA STEFANOVIĆ

STOPAMA FILOZOFESKE REFLEKSIJE
ROMANTIZAMA I ROMANTIZOVANOG
PROSVETITELJSTVA

(Dragan Prole, *Unutrašnje inostranstvo: filozofska refleksija romantizma*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci Novi sad, 2013.)

Romantizam danas, posmatran iz akademske optike, najčešće podrazumeva specifično artistsku preplavljenost osećanjima, poniranje u emotivnu unutrašnjost umetnika kao supstancijalni izvor produkcijske moći. Iako se za romantizam vezuju dobro poznata imena pesnika, slikara i muzičara, savremeni čovek najčešće pojam romantizam izjednačava sa pridevom romantičan, i u izvesnom smislu, pojam romantizma njime je supstituiran. Izraz romantičan više nije artistski obojen i ne podrazumeva umetničku preplavljenost osećanjima i intenzivnu produkciju, već preplavljenost osećanjima uopšte, patetičnost, ljubavničku sladunjavost, te poprima krajnje prozaičnu dimenziju koja se vezuje za emotivnost radi emotivnosti: naivnost, zanesenjaštvo, infantilnu "idealističnost", nemogućnost da se sagleda stvarnost. Ovaj supstitut neosetno je naselio svakodnevnog govora i u različitim jezičkim igrama izgradio značenja.

Kolokvijalni kontekst je, blagodareći prvenstveno holivudskoj produkciji, koja je vešto preuzela neke od romantičarskih motiva, vrlo često kolorisan specifičnim, najčešće heteroseksualnim erotskim odnosom, zatim značenjem buntovništva zbog nezadovoljstva nepravdama postojećeg sveta, ali nije redak ni kontekst buntovnika bez razloga, što je u izvesnom smislu karikaturna replika romantičarskog motiva neprilagodnosti i neprihvatanja *istinitosti* stvarnosti. O vitalnosti termina romantičan svedoče, takođe, filmski žanrovi i pod-žanrovi koji su okarakterisani kao romantični. Ipak, korišćenje romantičarskih motiva ne iscrpljuje se samo u nazivima žanrova, već je znatno šire i ima svoje recidive u savremenosti mnogo više nego što na prvi pogled uočavamo.

Marketinška industrija mahom je istakla erotsko-intimni karakter ovog izraza, koristeći ga za reklamu koz-

metike, "romantičnih" turističkih destinacija, pa sve do mirišljavih sveća i štapića. Uopšte, sam termin, iako vrlo često korišćen, pokazao se kao jedna od "magičnih" reči marketinga. No, to su samo neka od značenja koja se vezuju za romantizam i deo su čitavog spektra konotacija vezanih isključivo za *interesno dopadanje* konzumerizma. Kada se uzme u obzir disperzivnost značenja, romantičnost se pokazuje kao neuhvatljivi, gotovo "fantomski" termin. Ono što se pouzdano može zaključiti jeste da se termin romantičan danas najmanje odnosi na umetnost i velika dela koja nam je taj pokret ostavio u amanet i ideje kojima nas je zadužio.

Već na početnim stranama *Unutrašnjeg inostranstva* autor Dragan Prole upozorava na to da je naširoko uvreženo mišljenje da je romantizam stvar prošlosti i da je o njemu sve već dobro poznato. Pritom, ne može se reći da je takav stav svojstven samo opštoj svesti, on je, naprotiv, dobrim delom, sastavni deo i literarnog mišljenja. *Unutrašnje inostranstvo*, najkraće rečeno, predstavlja filozofsku refleksiju romantizma i njegov detaljan pretres, uključujući i različite nepropitane ili nedovoljno propitane narative o romantizmu.

Može se legitimno postaviti pitanje zbog čega nešto što je prošlo i o čemu se već sve zna, ili se misli kao znano, zaslužuje uopšte bilo kakvo, naročito filozofsko interesovanje ovog autora? Nisu li samo vreme i

upotrebe termina romantično u okviru različitih jezičkih igara iscrpeli i ispostavili njegova konačna značenja i domete? Ako istorija uopšte može da stavi tačku na definisanje nekog pojma, nije li romantizam upravo primer takve dovršenosti?

Da stvar nije u tome da se filozof bavi stvarnošću filozofski, jer je to ono što mu je u biti, svedoči i *činjenica da su pojedini francuski i engleski izdavači i instituti nedavno pokrenuli opsežne projekte prevođenja i istraživanja romantičarskog pokreta. To znači da se možda tek u naše vreme stiču uslovi za celovit uvid, oslobođen predrasuda koje su postepeno formirale gustu, gotovo neprozirnu koprenu oko fenomena romantizma*¹.

To znači da o romantizmu nikako nije sve rečeno, preciznije, da se priča o romantizmu tek otvara i treba da bude otvorena, jer je olako i s puno podrazumevanja, a nedovoljno istraživanja na njega stavljena tačka. Tačka podrazumevanja je pojam romantizma privremeno zatvorila za dalja istraživanja, dislocirajući ga u opseg pseudo-romantičarskih značenja i motiva sa kojima se svakodnevno susrećemo bez svesti o njihovom poreklu i o tome šta zapravo simuliraju. Popularna kultura nam svakodnevno ispostavlja sopstvene produkcije na ključnim motivima romantizma. Koliko god da su ti motivi postavljeni

¹ Prole, Dragan, *Unutrašnje inostranstvo: filozofska refleksija romantizma*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2013, str. 310-311.

u kontekst interesnog dopadanja i supstancijalno deromantizovani, oni ukazuju na prisutnost romantizma ili makar njegovog odjeka, te, stoga, upućuju na potrebu govora o njemu.

Ukoliko se uopšte želi govoriti o romantizmu *qua* romantizmu, nužno je stupiti na tlo filozofije, jer upravo filozofija, konkretno ono što je pokrenuo Kantov kritički projekat, predstavlja uporišnu snagu romantizma: *Ideja da umetnost treba da postane nauka, a nauka umetnost, nije mogla nići nigde drugde do tamo gde se žestoko radilo na produbljivanju transcendentalne subjektivnosti. Bez Kantovog kritičkog povratka na subjektivnost i Fihteovog pojma apsolutnog i beskonačnog Ja nema romantičarskog subjekta.*² Romantizam nije bio moguć pre nego što se stabilizovao transcendentalno-filozofski način mišljenja, koji je najpre promovisan u tri Kantove kritike.³ Takođe, romantizam kao pokret koji se temelji na radikalnoj individuaciji i samosvojnosti subjekta, nije mogao da iznedri unapred predvidivu monolitnu subjektivnost i nužno je rezultirao različitim romantizmima, kojima nije moguće prosto odrediti zajednički imenitelj, a da se ne zapadne u nesporazum s romantizmom. Zbog toga, upozorenje koje često u ovom delu možemo da pročitamo jeste to da o romantizmu, kao pokretu koji je u biti projekat radikalnog

produbljivanja subjektivnosti, nikako ne možemo govoriti u singularu. To znači da ima onoliko verzija romantizma koliko ima i romantičara, te govor o pojedinim umetnicima koje smatramo romantičarima, mora biti posebno oprezan i konkretizovan. Štaviše, pridev romantičarsko treba upotrebljavati s velikim oprezom da bi se označilo neko umetničko delo, jer se time o delu govori veoma malo, a često sam govor podleže opštim mestima. S obzirom na činjenicu da su uslovi mogućnosti romantičarske umetnosti zapisani u filozofiji, tako se i različitost samih romantizama može objasniti upravo i različitom filozofskom ambijentalnošću. *Značajne razlike među pojedinim umetničkim izrazima koje određujemo istim, romantičarskim predznacima, svoje poreklo po pravilu su imale u drastično izmenjenom filozofskom ambijentu u kojem su umetnici sazrevali.*⁴

Ovakvo polazište predstavljaje problemsku nit vodilju i temelj dela, a argumentacija će biti brižljivo i detaljno artikulisana i konkretizovana, ukazujući na filozofske izvore romantizma, kao i na recepciju tih pojmova u samom romantizmu. U prvom delu knjige veoma je detaljno izložen Herderov predromantizam, kako bi se ukazalo na distinkciju koja postoji između romantizma i predromantizma, uopšte na njihove osobnosti, povezanost, ali i na međusobnu nesvodivost. Prvo poglavlje nosi

2 Isto, str. 10.

3 Isto, str. 36.

4 Isto, str.8.

naziv prosto *Herder*, kao da ovo ime govori ili treba da nam govori već samo po sebi. Ovakvo naslovljavanje svakako se ne može smatrati slučajnim. Herder je apostrofirao kao figura koja je svojim idejama predstavljala, pored Kanta, bitan, ali ne i dovoljan uslov za nastanak romantizma, ali, svakako, kao neko čije su ideje imale značajan civilizacijski odjek, i to odjek koji još uvek nije zanemao. Herderovo poimanje *unutrašnjeg putovanja* omogućilo je romantičarsko ukidanje hijerarhije među kulturama, a snažan udarac obavezujućoj snazi umetničkog kanona podstakao je romantičarsko rušenje ideje o vanvremenskom važenju umetničkih dela.⁵ Takođe, Herderovu ideju odbacivanja supstancijalizovanja tradicije autor će istaći kao nedovoljno savladanu lekciju koja ukazuje na to da *puki čuvar tradicije mora da postane istorijski gubitnik*.⁶

U celini, s posebnom preciznošću i akcentom u drugom delu knjige, pod nazivom *Romantizam*, pretenduje se na to da se istraži, ne samo ono što se pod romantizmom s manje ili više razloga podrazumeva u različitim narativima o njemu, već ovaj odeljak naročito ukazuje na zaboravljena značenja i ideje romantičarskog projekta koji pulsiraju današnjicom. Objašnjavajući *paseizam* kao jednu od najuočljivije percipiranih i nepobitnih karakteristika romantizma, koja je kroz

političku zbilju iskazala destruktivni kapacitet, Prole ukazuje i na brojne druge pojmove romantizma, koji su na sopstveni, romantizujući način, preuzeti od filozofa, a to su, pre svega, pojam tendencije, usmerenost na estetičku emancipaciju društva, ironija, metamorfoza, nedovršenost, nezadovoljstvo postojećim, relativizacija hijerarhije vrednosti, spor sa realnim, utopičnost, odnosno usmerenost na budućnost. Kao ključan momenat radikalnog subjektiviranja istaknuto je promišljanje stvarnosti kao *neistinite*, odnosno proglašenje umetnički produkovane stvarnosti kao suštinske stvarnosti. Upravo ovaj preokret, koji čini da stvarnost postane *neistinita*, manje vredna u odnosu na umetnički produkovanu stvarnost, jeste specifikum i idejno jezgro romantizma, odnosno romantičkog modela principa moderne subjektivnosti. Takav model radikalnog subjektiviranja razlikuje romantizam od drugih pokušaja radikalnog subjektiviranja. Dok s Dekartovim prodorom celokupna istinitost stvarnosti mora da bude verifikovana u imanentnom iskustvu subjekta, s romantičarima stvarnost poprima čak pežorativnu konotaciju. Za romantičare, ono realno koje nije umetnički posredovano, gubi karakter *istinitosti*. *Rečju, misliti stvarnost kao neistinitu, značilo je stupiti na prag kojim je romantičarska poetika razdvojena od svega što joj prethodi...*⁷

5 Isto, str. 19-29.

6 Isto, str. 88.

7 Isto, str. 202.

Emancipacija je za romantičare mišljena kao politička i moralna emancipacija putem oslobođenja i radikalnog osamostaljenja estetičkog habitusa. *Romantizam nam estetskim sredstvima ispostavlja pomirenje estetskog i praktičkog.*⁸ Međutim, ovakav program imao je negativne istorijske epiloge u kojima je estetsko asimilovano u praktičkom. Stoga, nezaobilazno mesto u promišljanju romantizma zauzima bavljenje konsekvencama političke i ekonomske uzurpacije romantičarske estetizacije – uklapanje romantičarskih motiva u političke i ekonomsko-konzumentske tokove. U poglavlju *Od estetizujućeg ka estetizovanom. Romantičarska upotreba povesti* podrobno su analizirani različiti aspekti i tumačenja ovog problema. Samu povest romantizma autor opisuje kao ironičnu, jer će upravo oni politički i ekonomski kalkulanti, na koje je bila uperena romantičarska ironija, napraviti ironiju sa samim romantizmom. Pokret sa svojom idejom narodnog duha, ali pokret koji se, s druge strane, nedvosmisleno i u samoj srži temeljio na radikalnoj individuaciji, i levoj i desnoj političkoj ideologiji poslužio je za kreiranje sopstvenih programa kolektivnog subjektiviteta, bilo da je reč o narodu, pokretu ili partiji. Iako autor smatra da su izvesni kulturni sadržaji podložni političkim manipulacijama, te da to ne govori u prilog njihove ukupne umetničke diskvalifikacije, nema go-

8 Isto, str. 163.

vora o amnestiranju romantizma od izvesnog “saučesništva” u vlastitoj zloupotrebi: u njemu samom, njegovoj radikalnoj subjektivnosti, hroničnom nezadovoljstvu realnošću, želji da se bude pokret, metamorfozičnom i nedovršivom karakteru usmerenom ka budućnosti, ka produkovanju novog, nazire se imanentna mogućnost da romantizam bude estetizovan, očišćen od samog sebe u svrhe suprotne emancipaciji. Umesto da bude ono što konstantno i na drugačiji način estetizuje ono Ne-Ja, romantizam sam biva estetizovan i konzumiran u svrhu imperativa konzumerizma. Bez obzira na to što pruža političku analizu romantizma i naglašava značaj takvih istraživanja, Prole ukazuje na to da *ne treba da zaboravimo da previše približena politička lupa u svemu vidi politiku.*⁹ Takođe, *stoji i upozorenje da su ideološki različita tumačenja romantizma, više doprinela njegovoj mistifikaciji, nego rasvetljavanju*¹⁰. Ovakvo autorovo upozorenje možda ima posebnu aktuelnost danas kada u ambijentu svetske ekonomske krize političko-ideološka analiza stiče sve uslove da postane totalizujuća.

Nakon poglavlja o *Herderu*, odnosno o predromantizmu, i poglavlja o *Romantizmu*, u trećem poglavlju obrađeno je *Romantizovano prosvetiteljstvo*. Trasirajući istraživanje kroz filozofsku refleksiju romantizma, autor pristupa romantičarskom fenome-

9 Isto, str. 157.

10 Isto

nu u Srbiji. Prole ovaj tip romantizma naziva romantizovanim prosvetiteljstvom, dakle, romantizam se pojavljuje tek kao svojstvo prosvetiteljstva, u pravom smislu reči u pitanju je prosvetiteljstvo, te se na momente stiže utisak da se radi o istraživanju romantizma bez romantizma. Tačnije, sam naslov poglavlja ukazuje na "sudbinu" analize naših romantičara. U njegovom istraživačkom fokusu su dobro poznata imena kao što su: Vuk Karadžić, Branko Radičević, Đura Jakšić, Jovan Jovanović Zmaj i Laza Kostić. Prole ukazuje na naknadnu konstrukciju romantizma – romantičarima su nazivani oni koji to nisu hteli da budu, zbog čega se ovo poglavlje odlikuje izrazitim istraživačkim optimizmom samog autora i željom da se, uprkos razotkrivanju naknadnih ideoloških konstrukcija, načini valjana analiza koja *a priori* ne odbacuje romantičnost srpskih autora, već u njima pokušava da pronađe elemente koji ih čine romantičarima, ili makar romantizovanim.

U odnosu na uobičajene analize romantičara u Srbiji, filozofska analiza ovog autora deluje kao da sve u vezi sa romantizmom u Srbiji postavlja "naglavačke", te, u izvesnom smislu, može da proizvede *nelagodu* kod čitalaca. Međutim, ovakva istraživačka postavka je veoma dobro utemeljena i ima čvrstu argumentacijsku podlogu, a *nelagode* imaju poreklo u *oprirođenosti* različitih konstrukcija o romantizmu, kako u Srbiji, tako i van

njenih granica. Romantizam u Srbiji je nešto što je naknadno konstruisano radi stvaranja nacionalnog mita, ali se ta konstrukcija toliko dugo održavala da je (p)ostala samorazumljivi narativ koji funkcioniše kao normativ za potonje interpretacije.

Prole ukazuje na to da je romantizam u granicama ove zemlje primarno herderovskog, predromantičarskog tipa, ali da predromantizam nije isto što i romantizam! Uticaj Kanta je propušten, zbog čega u pravom smislu reči romantizam nije rođen. Čak ni herderovski recipiran, nema u dovoljnoj meri Herdera da bi se na tom tragu filozofski mogao utemeljiti. Zabrinjavajuć je podatak da u Srbiji još uvek ne postoji nijedna monografija posvećena Herderu, dok je prevodilački trud započet nedavno.¹¹ Uprkos ovakvom pristupu i pomenutoj *nelagod*i koja nastaje svaki put kada se urušava ili destabilizuje određeni narativ, koji je usled dugotrajne navike i nepropitivanja postao *naturalizovan*, čitalac će biti nagrađen dragocenim uvidima u živote i dela naših romantičara i šansom da počne da ih sagledava iz pozicije drugačijeg nivoa opštosti – filozofski.

U celini, moglo bi se reći da je *Unutrašnje inostranstvo* filozofski, ali i književno-teorijski doprinos pomanju romantizma, i namenjeno je svima koji misle da dobro poznaju romantizam i romantičare, onima koji misle da temu nedovoljno poznaju,

11 Isto, str. 9.

kao i onima koji o romantizmu znaju da ništa ne znaju, a termin romantičan predstavlja deo njihovog svakodnevnog vokabulara. Razlika između ove tri kategorije čitalaca vrlo lako se može ispostaviti kao umišljena. U znatno širem kontekstu, knjiga može da posluži kao primer kako pristupiti izučavanju složenih fenomena sa filozofskog nivoa opštosti, a pritom ne skliznuti u prostor floskula.

Ispcrpna, konkretizovana i dobro strukturirana argumentacija koja rasvetljava podrazumevane, previdene i konstruisane momente u istraživa-

nju romantizma, ukazivanje na povezujuće niti između romantičarskih produkcija i filozofija, kao i na momente njihovih razlika, pokazaće se jednom od najtemeljnije obrađenih dimenzija ovog dela. Ostavljanje mogućnosti da sam romantički projekat sa svojom dominantno utopijskom dimenzijom možda *još uvek nije izgovorio svoju poslednju reč*¹² može da posluži, ne samo kao poziv na čitanje ovog dela, već i kao priprema savremenog čoveka za oslušivanje i samorazumevanje...

12 Isto, str. 196.